

Kappanyos András¹

HÁNY LÁBA VAN...?

– Helyünk az *Index Translationum*ban és a világirodalomban –

Az 1920-ban alapított Népszövetség (az ENSZ elődje) a népek megbékélését tartotta fő feladatának. A kultúrák kölcsönös megértésében nyilvánvalóan döntő szerepet játszhat a fordítás, ezért 1932-ben létrehoztak egy projektet, az *Index Translationum*ot, amely a tagállamok által beküldött adatok alapján évente összesítette és vaskos kötetekben publikálta a megjelent fordításkiadványok listáját. 1945 után az ENSZ kulturális alszervezete, az UNESCO vette át a feladatot, és a kötetek tovább gyűltek a világ nagy könyvtáraiban. 1979-ben azután számítógépre vitték az *Indexet*, és harminc éven át szorgalmasan folytatták a gyűjtést, míg végül 2009-ben elfogyott a lendület vagy a pénz, esetleg úgy látták, hogy az internet és az e-book korában már nem követhetők a folyamatok az elvárt pontossággal. A három évtized alatt azonban létrejött egy hatalmas, 2,3 millió tételt tartalmazó adatbázis, amely, bár nem frissül tovább rendszeresen, továbbra is elérhető maradt (<http://www.unesco.org/xtrans/>). A rendszer – számos hibája ellenére – egy újabb évtized múltán is nélkülözhetetlen segédlet a világirodalmi folyamatok kvantitatív vizsgálatához. Az akár naponta frissülő Wikipédia e témába vágó oldalai mindmáig az *Index Translationum*ról veszik az adataikat. Nem azért, mert tökéletes adatforrás, hanem mert nem áll rendelkezésre nála jobb.

Ami a hiányosságokat illeti, a legszembeötlőbb a kimaradt évtized, a folytatás elmaradása. A keresési és rendszerezési lehetőségek a mai elvárásainkhoz képest kevésbé ergonomikusak; ezen felül nem sikerült kiküszöbölni az olyan banális adathibákat, mint hogy a legtöbbet fordított szerzők listáján az ötvenedik helyet az „et al.” (és sokan mások) nevű illető foglalja el. Ennél lényegibb, koncepcionális hiányosság, hogy az adatok semmit sem mondanak a könyvek terjedelméről. Egy kisbabának szóló nyolclapos leporelló a statisztikában ugyanannyit ér, mint egy ezer oldalas nagyregény. A sok rövid könyvet író szerzők látszólagos előnybe kerülnek azokkal szemben, akik kevesebb, de vaskosabb kötetel alkalmasint sokkal mélyebben befolyásolják az irodalom alakulását. Így került a legtöbbet fordított szerzők sorában a negyedik helyre (Agatha Christie, Jules Verne és William Shakespeare után) Enid Blyton, egy Magyarországon szinte ismeretlen brit ifjúsági lektűrszerző, aki a húszas és hatvanas évek között hatszáznál is több könyvet publikált. De az adatokban nemcsak a terjedelem, hanem a példányszám sem jelenik meg, így az egyedi szerzőkre vonatkozó következtetésekben mértéktartóan kell eljárni. A nyelvek, országok és régiók egymáshoz viszonyított fordítási teljesítményét azonban

¹ A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, a Modern Magyar Irodalmi Osztály osztályvezetője.

nagy biztonsággal megítélhetjük, hiszen az adatok hatalmas mennyisége miatt vélhetően a hibák is egyenletesen oszlanak el, kölcsönösen kiegyenlítve egymást.

1.

Vessük össze elsőként a legnagyobb kibocsátó és befogadó nyelveket. Ha az adatbázis teljes anyagára, 2 302 042 tételére terjesztjük ki a kérdésünket, az alábbi táblázatokban olvasható eredményt kapjuk.

Top20 forrásnyelv			Top20 célnyelv		
1	angol	1 266 110	1	német	301 935
2	francia	226 123	2	francia	240 045
3	német	208 240	3	spanyol	228 559
4	orosz	103 624	4	angol	164 509
5	olasz	69 555	5	japán	130 649
6	spanyol	54 588	6	holland	111 270
7	svéd	39 984	7	orosz	100 806
8	japán	29 246	8	portugál	78 904
9	dán	21 252	9	lengyel	76 706
10	latin	19 972	10	svéd	71 209
11	holland	19 667	11	cseh	68 921
12	ógörög	18 077	12	dán	64 864
13	cseh	17 161	13	kínai	63 123
14	lengyel	14 663	14	olasz	61 087
15	norvég	14 276	15	magyar	55 214
16	kínai	14 071	16	finn	48 311
17	arab	12 410	17	norvég	35 161
18	portugál	11 583	18	görög	30 459
19	magyar	11 297	19	koreai	28 168
20	héber	10 279	20	bolgár	27 457
További 747 nyelv összesen:		119 864	További 775 nyelv összesen:		314 685

A latinon és az ógörögön kívül (amelyeket érthető okokból igen ritkán használnak célnyelvként) a kulturális kibocsátás csak az angol, az olasz és az orosz esetében haladja meg a befogadás mértékét; az előbbi kettőnél csak kis mértékben (az olasznál 14, az orosznál 3 százalékkal), az angolnál azonban az arány 7,7-szeres. A többi kultúrában az adatok a befelé irányuló transzfer túlsúlyát jelzik. Számunkra talán az a legtanulságosabb, ha az angol és a magyar részesedését vetjük össze. Tized százalékra kerekítve az adatokat az adatbázisban található tételek 55%-ának az angol, 0,5%-ának a magyar a forrásnyelve; a kettő közötti arány 112-szeres. Ugyanakkor a

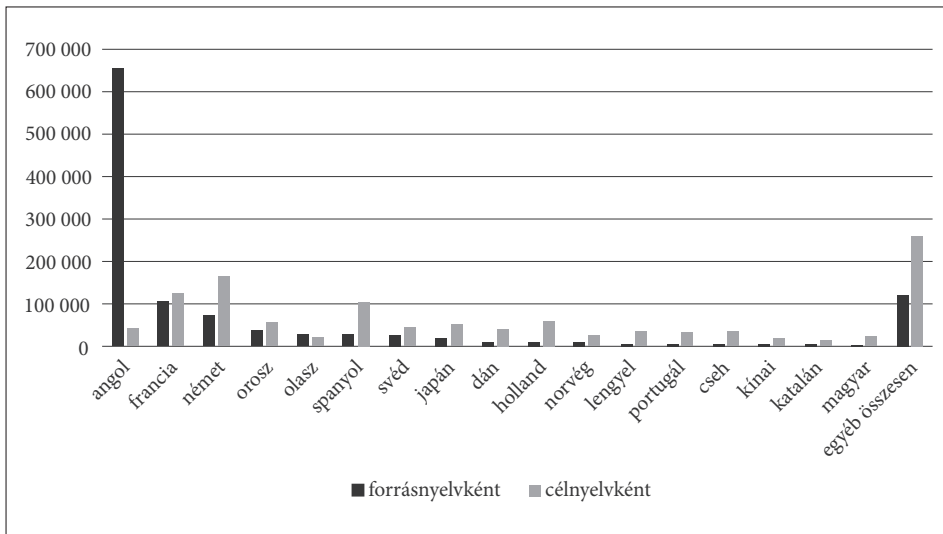
tételek 7,1%-át fordították angolra, míg 2,4%-át magyarra: itt az arány alig háromszoros. Angolul mintegy százszor annyian beszélnek a világon, mint magyarul, az anyanyelvi beszélők aránya mintegy harmincszoros.

Céljainknak jobban megfelel, ha a fenti adatokból csak a szépirodalmi fordításokat vesszük figyelembe. Nézzük meg a fenti adatokat ezzel a változtatással:

Top20 forrásnyelv (irodalom)		
1	angol	656 057
2	francia	107 526
3	német	75 474
4	orosz	38 129
5	olasz	29 038
6	spanyol	28 640
7	svéd	24 566
8	japán	16 586
9	dán	11 147
10	holland	9 325
11	norvég	9 196
12	lengyel	7 381
13	portugál	6 848
14	cseh	6 387
15	ógörög	5 910
16	kínai	5 209
17	arab	4 958
18	latin	4 822
19	katalán	4 268
20	magyar	4 165
További 400 nyelv összesen:		104 300

Top20 célnyelv (irodalom)		
1	német	164 398
2	francia	126 288
3	spanyol	105 687
4	holland	60 564
5	orosz	56 573
6	japán	51 978
7	svéd	44 406
8	angol	41 060
9	dán	40 063
10	cseh	38 334
11	lengyel	35 950
12	portugál	32 669
13	finn	28 322
14	magyar	26 193
15	norvég	23 984
16	olasz	23 482
17	kínai	16 409
18	bolgár	15 704
19	görög	14 794
20	katalán	12 790
További 612 nyelv összesen:		200 284

Ha csak az irodalmi jellegűként besorolt könyveket nézzük, az egyenlőtlenség még tovább nő. A lista elején a sorrend alig változik, de látványos, hogy az orosz forrásnyelvi adat a többinél jelentősebb mértékben csökkent: az összesített számban itt kisebb hányadot képviselt az irodalom. Mások mellett kiesett az orosz nyelv legtöbbet fordított szerzője, Vlagyimir Iljics Lenin, aki az összesített szerzői ranglista hetedik helyén állt. Az angol kulturális export aránya az irodalmi szövegek körében még jobban meghaladja az importot: 7,7-szeres helyett csaknem 16-szorosan. További érdekes tapasztalat, hogy másokat kiszorítva felkerült a húszas listára a katalán nyelv, amelynek termésében ezek szerint nagy súllyal szerepel a szépirodalom. A katalán az egyetlen olyan kultúra az élmezőnyben, amely nem rendelkezik önálló állami intézményrendszerrel. Az alábbi grafikon azokat a nyelveket tartalmazza,

1. ábra. Irodalmi tételek száma nyelvenként

amelyeknek irodalmi fordításai forrásnyelvként és célnyelvként egyaránt befértek az első húsz közé.

Az angol nyelvű kultúra nyomasztó globális fölényéről ennyiből is meggyőződhetünk, azonban jobban megérthetjük ennek a fölénynek a természetét, ha vetünk egy pillantást a vele járó fölényes viselkedésre. A legtöbb nem domináns helyzetű kultúra komoly erőfeszítéseket tesz azért, hogy a világban megismertesse a maga eredményeit: ennek érdekében a saját termékeiből maga is készít fordításokat. A magyarból készült 4165 fordításkötetből például 386-ot Magyarországon adtak ki (ennél csak Németországban készült több), és ehhez nyilvánvalóan még jó néhány olyan járul, amely a romániai, szlovákiai, szerbiai kisebbségi magyar kiadók munkája. A magyar nyelvből fordított köteteknek tehát legalább 10%-át maga a magyar kultúra állította elő nemzetközi láthatóságának növelésére. Hozzátehetjük, hogy a külföldön kiadott művek jelentős részét is komoly támogatással segítette a magyar kultúrpolitika fordítói és kiadói pályázatok formájában. Még jobb példa a kisebb lélekszámú, kisebb beágyazottságú, következésképp periférikusabb helyzetű észtl nyelv, amely 1566 tételt adott az adatbázisnak. Ebből 766 még a Szovjetunióban jelent meg, 240 kötet pedig 1991 után az önálló Észtországban, de az előbbieik közül is 430-nak Tallin a kiadási helye. Az észtlből készült fordításoknak tehát mintegy 42%-át maguk az észtek kezdeményezték. Ha ezzel szemben megnézzük az angol fordításokat, akkor azt láthatjuk, hogy az ezeket előállító országok rangsorában csupán a 20. helyen jelenik meg az első olyan ország, Kanada, amelynek nemzeti nyelve az angol. Az Egyesült Királyság a 34., az Egyesült Államok a 36. helyen következik ebben a listában, amelynek Magyarország a 13. helyén áll. De az angol nyelvű országok még ezt a kevés fordítást sem a

külföld, hanem a saját kisebbségeik számára (illetve a kisebbségek a maguk számára) készítettek: Kanadában túlnyomórészt franciára, az Egyesült Királyságban walesire és gael-skótra, az Egyesült Államokban spanyolra. Indiában hasonlóképpen a hindi, a malajalam és a tamil vezet, Dél-Afrikában az afrikaans, Új-Zélandon a maori. Az angol nyelvű kultúrának a fordítások szintjén úgyszólván semmit sem kell tennie a hegemoniájáért: a munkát a befogadó országok saját indíttatásból végzik el.

2.

Fordítsuk most figyelmünket az írók listájára. Ha csak a tíz legtöbbet fordított szerzőt tekintjük át, már némi fogalmat alkothatunk arról, mire számíthatunk a továbbiakban. (Csak az irodalmi szerzőkre kerestünk: ennek a megszorításnak a kihagyásával Lenin kerülne a hetedik helyre, kiszorítva az egyik Grimm fivért.) A lista tartalmazza minden idők legsikeresebb szerzőit a krimi, a sci-fi és a horror műfajában, a három leghíresebb meseíró, három kiemelkedően termékeny lektúrszerzőt (egy ifjúsági-kaland, kettő szerelmes-romantikus témákra specializálódott), valamint Shakespeare-t. Négy brit (pontosabban „óvilági angol”, hiszen Shakespeare még nem volt brit), két amerikai, két német, egy francia, egy dán származású. Öten a huszadik században fejtették ki munkásságuk javát (ketten közülük ma is alkotnak), négyen a tizenkilencedik század gyermekei, a tizedik (ezúttal is) Shakespeare. Az *Index Translationum* adatait kiegészítettük a szerzőkhöz tartozó Wikipédia-lapok számával, mivel ez viszonylag objektíven jelzi nemzetközi ismertségüket, kiküszöbölve azt a torzítást, amelyet némelyiküknél a művek hatalmas száma okoz. Látható, hogy Blyton, Cartland és Steel itt már távolról sincsenek az élvonalban. A táblázatba felvettük azt is, hogy az Országos Széchényi Könyvtár és a British Library katalógusában hány tétel kapcsolódik a nevekhez. Előbbi adat jól eligazít a magyarországi ismertség tekintetében, utóbbinál azonban figyelembe kell venni, hogy brit kiadványokra vonatkozóan kötelese példányos könyvtárról van szó, tehát törvényi kötelességük például Blyton összes művét minden kiadásban megőrizni.

	Név	IT	Wiki	OSZK	BL
1	Agatha CHRISTIE	7188	124	700	447
2	Jules VERNE	4721	114	1123	420
3	William SHAKESPEARE	4274	198	2000	5001
4	Enid BLYTON	3891	71	21	1740
5	Barbara CARTLAND	3651	37	17	621
6	Danielle STEEL	3611	40	376	157
7	Hans Christian ANDERSEN	3444	166	535	787
8	Stephen KING	3341	97	223	122
9	Jacob GRIMM	2786	54 (92)	755	789
10	Wilhelm GRIMM	2763	44 (92)	717	435

Ha megfigyeléseinket kiterjesztjük az első száz szerzőre, akkor az eddigiekkel összeegyeztethető, mégis más hangsúlyokat mutató következtetésekre juthatunk. Az első száz alkotó közel kétharmada (64) angolul írt. Melléjük 14 francia, 10 német és 5 orosz fért be: a százból 93 szerző a négy leggyakoribb nyelv egyikét használja. A száz között 17 olyat találni, akiről nem tartalmaz címszót az *Encyclopedia Britannica*: ők jellemzően „irodalom alatti” műfajok művelői, a Wiki-lapok száma alapján nemzetközi hatókörük is csekélyebb, ugyanakkor rendkívül termékeny, sok tételt előállító szerzők. Jellemző példa lehet közülük a romantikus szerelmesregények tömkelegét kibocsátó Hedwig Courths-Mahler, aki a két háború között rendkívüli népszerűségnek örvendett Magyarországon, majd a rendszerváltás után kultusza felújult: legtöbb fordítása (az 1006-ból 385) éppen nálunk készült, enélkül nem is került volna fel a százas listára. (1989 utáni kiadásai mind egyetlen kiadó sorozatában jelentek meg.)

Érdekes megfigyelni, hogy az egyes nyelveken belül hogyan alakul a klasszikus, kanonikus szerzők és a „népszerű irodalom” viszonya. A francia lista (a fordítások számának sorrendjében) így fest: Jules Verne, Alexandre Dumas, Georges Simenon, René Goscinny, Honoré de Balzac, Charles Perrault, Antoine de Saint-Exupéry, Victor Hugo, Hergé, Guy de Maupassant, Albert Uderzo, Gustave Flaubert, Albert Camus, Émile Zola. Jól látható, hogy az alacsonyabb regiszter jelenléteért itt elsősorban a saját klasszikusait is kitermelő belga-francia képregénykultúra a felelős (Goscinny, Hergé, Uderzo). Simenont senki sem nevezné lektűrírónak, de a fordítások sokaságáért minden bizonnyal Maigret-történetei felelősek elsősorban. A meseírókat (a képregényszerzők mellett) itt Perrault képviseli.

A német listában a két Grimm fivér után a Nobel-díjas Hermann Hesse, majd Franz Kafka és Johann Wolfgang Goethe következik, de a folytatás kevesebb okot ad a büszkeségre: az említett Courths-Mahler nyomán további, csekély irodalomtörténeti jelentőséggel rendelkező sikerszerzők sorakoznak (Patricia Vandenberg, Heinz Günther Konsalik és Thomas Brezina), majd Karl May javít valamit a helyzeten. Az orosz lista ezzel szemben makulátlan szupercsapatot alkot: Fjodor Dosztojevszkij, Lev Tolsztoj, Anton Csehov, Alekszandr Puskin, Makszim Gorkij. Ez nyilván annak is köszönhető, hogy a Szovjetunió létezésének idején nemigen volt mód modern értelemben vett lektűr kiadására orosz nyelven, legalábbis olyanra nem, amely a szocialista blokkon kívül is érdeklődésre tarthatott volna számot.

A két tételből álló olasz lista szintén remek: Umberto Eco és Italo Calvino; csakúgy, mint az egyetlen spanyolul író szereplő: Gabriel García Márquez. Az egyetlen portugál név, Paulo Coelho inkább a lektűr kategóriába tartozik, ugyanakkor Homérosz személyében az antikvitás egy képviselőjét is megtaláljuk a listán, ami annak fényében különösen kiemelkedő teljesítmény, hogy a művek nagy száma itt bizonyosan nem befolyásolja a besorolást. Kelet-Európát ketten képviselik, de az öröm egyik esetben sem zavartalan. Milan Kundera csehül alkotta művei többségét, de a franciául írt (majd franciából fordított) művek nélkül kiszorult volna a százas listáról. Isaac Bashevis Singer Lengyelországban született és minden munkáját jiddis

nyelven írta, de irodalmi pályája kezdetén már Amerikában élt, és világhírre is nyilvánvalóan az angol fordítások révén tett szert. Érdekesség egyébként, hogy az eddigi 116 irodalmi Nobel-díjas közül csupán hét került fel a fordítások száma szerinti százas listára: Ernest Hemingway, Gabriel García Márquez, Herman Hesse, Rudyard Kipling, Albert Camus, John Steinbeck és Isaac Bashevis Singer. Meglepő továbbá az elbeszélő művek elsöprő fölénye: még képregényszerző is több van, mint lírikus vagy drámaíró.

Az angol nyelvű szerzőket a pusztán mennyiség miatt sokkal nehezebb áttekinteni, és rendezésük mindenképpen önkényes lesz valamelyest. Kiindulhatunk abból, hogy a listában szereplő francia szerzők többségéről a francia gyerekek bizonyosan tanulnak az iskolában: Dumas, Balzac, Hugo, Maupassant, Flaubert, Camus, Zola mindenképpen ide tartozik. A német listában éppen ilyen megkerülhetetlen Hesse, Kafka és Goethe, továbbá az orosz lista öt tagjáról is elmondhatjuk ugyanezt. Az ilyen kanonikus ranggal rendelkező szerzők az angol (brit) listában sincsenek olyan sokan: William Shakespeare, Charles Dickens, Oscar Wilde, Daniel Defoe, Jane Austen, Joseph Conrad. Az amerikai „első vonal” még rövidebb listát alkot: Mark Twain, Ernest Hemingway, Edgar Allan Poe. Természetesen ez nem meríti ki a klasszikusok körét, de ahogy az angol gyerekek mind olvasnak Conan Doyle-t, Tolkien-t vagy Carrollt, úgy a franciák is mind olvasnak Vernét, Perrault-t és Saint-Exupéryt.

Mindebből az következik, hogy érdemes egy kicsit átállítani a szempontrendszerünket. Az érezhető egyenlőtlenség, ellentmondás, aszimmetria törésvonala nem az angol nyelvű kultúra és a világ más kultúrái között, hanem inkább a jelentős és maradandó értékeket létrehozó magaskultúra és a globális (mellesleg valóban az angol nyelv által uralt), mennyiségi termelésben érdekelt kommersz között húzódik. Ennek jegyében az eddigi tapasztalatok alapján megkísérelhetjük egy realiztikusabb világirodalmi lista összeállítását: az *Index Translationum* első száz szerzőjét rendezzük újra a Wikipédia-oldalak száma szerint. Íme a lista eleje:

	Név	IT (db)	Wiki	Nyelv
1.	William SHAKESPEARE	4274	198	angol
2.	Johann Wolfgang von GOETHE	1307	174	német
3.	HOMÉROSZ	1220	173	ógörög
4.	Lev Nikolajevics TOLSZTOJ	2052	167	orosz
5.	Hans Christian ANDERSEN	3444	166	dán
6.	Fjodor Mihajlovics DOSZTOJEVSZKIJ	2317	161	orosz
7.	Victor HUGO	1025	161	francia
8.	Franz KAFKA	1411	156	német
9.	Charles DICKENS	2080	150	angol

	Név	IT (db)	Wiki	Nyelv
10.	Alekszandr Szergejevics PUSKIN	1053	150	orosz
11.	Anton Pavlovics CSEHOV	1446	149	orosz
12.	Mark TWAIN	2382	147	angol
13.	Gabriel García MÁRQUEZ	1345	146	spanyol
14.	Ernest HEMINGWAY	1549	137	angol
15.	John Ronald Reuel TOLKIEN	1440	137	angol
16.	Edgar Allan POE	1423	131	angol
17.	Agatha CHRISTIE	7188	124	angol
18.	Albert CAMUS	930	121	francia
19.	Oscar WILDE	1745	117	angol
20.	Jules VERNE	4721	114	francia
21.	Jane AUSTEN	1079	112	angol
22.	Isaac ASIMOV	1523	110	angol
23.	Arthur Conan DOYLE	2462	108	angol
24.	Rudyard KIPLING	1406	108	angol
25.	Honoré de BALZAC	1579	106	francia
26.	Makszim GORKIJ	918	106	orosz
27.	Émile ZOLA	841	106	francia
28.	Hermann HESSE	1479	104	német
29.	Lewis CARROLL	1067	103	angol
30.	Umberto ECO	955	101	olasz
31.	Antoine de SAINT-EXUPÉRY	1183	100	francia

Ez a lista egyrészt jobban emlékeztet arra, amit világirodalmi kánonként elképzelnénk, másrészt sokkal kiegyenlítettebb is lett: 13 angol (ebből 4 amerikai), 6 francia, 5 orosz, 3 német, 1 ógörög, 1 dán, 1 spanyol, 1 olasz szerző. A listát itt száz Wikipédia-oldalnál vágtuk el, és rögtön szembesülnünk kell egy problémával: akad még jó néhány világirodalmi szerző, aki száznál több Wikipédia-oldallal rendelkezik, de nem fért be az *Index Translationum* első száz helyezettje közé. Ebbe a sorba jórészt olyan életművek kerültek, amelyekben egyetlen, magasan kiemelkedő főmű biztosítja az elvitathatatlan kanonikus pozíciót (Dante, Cervantes, Joyce), illetve drámaírók, akiknél a kiadási hagyomány valamilyen okból nem az egyenkénti, ha-

nem a gyűjteményes köteteket részesíti előnyben (Molière, Szophoklész). A lista természetesen nem teljes.

	Név	IT (db)	Wiki	Nyelv
...	Dante ALIGHIERI	755	176	olasz
...	Miguel de CERVANTES	666	165	spanyol
...	MOLIÈRE	776	146	francia
...	James JOYCE	590	142	angol
...	SZOPHOKLÉSZ	705	130	ógörög
...	Thomas MANN	823	109	német

Felmerülhet a kérdés, miért nem volna egyszerűbb és relevánsabb magában használni a Wikipédia-oldalak szerinti listát. Ennek az egyik oka gyakorlati: a Wikipédia nem olyan központosított szervezet, mint az UNESCO, a nemzeti oldalokról csak általános statisztikákat vezet, következésképp egyes személyek oldalainak számát csak úgy tudjuk megállapítani, ha egyesével felkeressük őket. Voltaképpen tehát csak akkor jutnánk biztos adatokhoz, ha módszeresen végigpróbálgatnánk egy világirodalmi lexikon címszavait. (Az itt használt adatok értelmezésében talán segít, hogy a legtöbb nyelven megírt – az Amerikai Egyesült Államokat ismertető – címszó 290 nyelvi verzióban létezik, és hozzávetőleg ennyi az aktív Wikipédiák száma is.) A másik ok azonban nyomósabb: a Wikipédia-címszavak mennyisége egyfajta elit norma elterjedtségét tükrözi, az *Index Translationum* adatai azonban a kulturális javak valós, konkrét *fogyasztását*. Nem az a célunk, hogy vizsgálatunkból kiiktassuk a kommersz dömping hatását, hanem hogy felmérjük a valós jelentőségét. Ezért a világirodalom természetéről alighanem a két lista ügyes egyesítésével nyerhetnénk tisztább képet.

3.

Az utolsó körben nézzük meg a magyar nyelv sajátos viszonyait a világirodalmon belül. Azt már korábban is láthattuk, hogy nagyságrendileg ötször annyi művet fordítunk más nyelvekből magyarra, mint amennyi magyar művet fordítanak más nyelvekre. Az eddigiek alapján azt gondolhatnánk, hogy ez az aszimmetria a globális angol dominanciának köszönhető. Ez részben igaz is, ám a valós kép árnyaltabb. Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy egyes fordítási partnereinkkel szemben mekkora az export és import aránya (nyelvekről van szó, nem országokról).

	Forrásnyelvként (F)		Célnyelvként (C)		F/C
	db	%	db	%	
angol	28010	50,26	3289	28,32	8,52
bolgár	96	0,17	208	1,79	0,46
cseh	1356	2,43	298	2,57	4,55
észt	42	0,08	93	0,80	0,45
finn	167	0,30	107	0,92	1,56
francia	3948	7,08	790	6,80	5,00
holland	323	0,58	146	1,26	2,21
horvát	93	0,17	108	0,93	0,86
japán	129	0,23	98	0,84	1,32
kínai	129	0,23	64	0,55	2,02
lengyel	545	0,98	346	2,98	1,58
litván	20	0,04	66	0,57	0,30
német	10218	18,33	2836	24,42	3,60
olasz	1558	2,80	186	1,60	8,38
orosz	2528	4,54	973	8,38	2,60
román	659	1,18	218	1,88	3,02
spanyol	811	1,46	297	2,56	2,73
svéd	327	0,59	80	0,69	4,09
szerb	362	0,65	205	1,76	1,77
szerbhorvát	402	0,72	148	1,27	2,72
szlovák	1104	1,98	365	3,14	3,02
maradék:	2907	5,22	694	5,98	

A táblázat mindazokat a „partner” nyelveket tartalmazza, amelyeknek az összes forgalomból való részesedése bármelyik irányban meghaladja a 0,5%-ot. A holt nyelveket és a több nyelvre vagy több nyelvről fordított kiadványokat az áttekinthetőség érdekében kihagytuk. Az utolsó sorból látható, hogy ez a 21 nyelv mindkét irányban a forgalom 94–95%-áért felelős. Az utolsó oszlop tartalmazza ennek a vizsgálatnak a fő tanulságát: egyenlegünk a nyelvek többségével szemben negatív, azaz majdnem mindenkitől külön-külön is többet fordítunk, mint ők mitőlünk. Pozitív egyenleget (ez esetben 1 alatti értéket) csak a bolgár, az észt, a horvát és a litván nyelvvel szemben tudunk felmutatni, vagyis a magyarnál periférikusabb

helyzetű kultúrákkal szemben, amelyek együttesen is csak a magyar „behozatal” mintegy 4%-át adják.

Nézzük most meg, hogy milyen természetű a „behozatal” és a „kivitel”. A következő táblázat a magyarra legtöbbet fordított tíz szerzőt mutatja. Az első adatoszlopban az adott szerző magyarul megjelent könyveinek száma, a másodikban az összes megjelent (az *Index Translationum* által feldolgozott) művének száma látható, a harmadik oszlop pedig a magyar részesedés százalékos mértékét mutatja. A tájékozódás megkönnyítése érdekében a szerzők Wikipédia-oldalainak számát is megadjuk.

	Név	IT (hu)	IT(össz)	Hu (%)	Wiki
1.	Hedwig COURTHS-MAHLER	385	1006	38,2	13
2.	Agatha CHRISTIE	252	7188	3,5	124
3.	Danielle STEEL	188	3611	5,2	40
4.	Jules VERNE	150	4721	3,2	114
5.	William SHAKESPEARE	129	4274	3,0	198
6.	Nora ROBERTS	120	2597	4,6	35
7.	Paulo COELHO	113	1088	10,4	93
8.	Ysenda MAXTONE-GRAHAM	109	115	94,8	0
9.	Stephen KING	104	3341	2,1	97
10.	Robert MERLE	99	255	38,8	29

Jól látható, hogy a tízes lista felét olyan szerzők adják, akik a globális listán is az első tízben szerepeltek: Agatha Christie, Danielle Steel, Jules Verne, William Shakespeare és Stephen King, továbbá bátran ehhez a kategóriához csatolhatjuk Nora Robertset is, aki a globális lista 11. helyét foglalja el. Erre a hat szerzőre nézve a világméretű fogyasztásból való magyar részesedés nagyságrendileg egyenletes, 2,1 és 5,2 százalék közé esik: ezt tekinthetjük egyfajta „normatív” tartománynak. Ehhez képest Paulo Coelho a világlátnál látványosan nagyobb kedveltségnek örvend Magyarországon: a globális listán csak 56. helyezett.

Hedwig Courths-Mahler és Robert Merle kiváltságos magyarországi helyzete valóban különös. Mindkettő esetében Magyarországon készült a legtöbb fordítás; a magyar hozzájárulás nélkül Courths-Mahler kiszorulna a százas listából, amelybe Merle be sem került (rangszáma 570). Merle magyarországi népszerűsége (akárcsak Courths-Mahleré, amelyre korábban kitértünk) egy sajátos anomáliának köszönhető. Merle történelmi kalandregényeket, tehát népszerű, a lektúrral határos műfajt űzött, ugyanakkor nyilvánosan hangoztatott és könyveibe is átszűrődő baloldali állásfoglalásai miatt az egyik első olyan nyugati kortárs szerző lett, akit a Sztálin halála utáni óvatos enyhülés idején (már 1955-ben) fordítani lehetett. Bár a műfajon belül teljesítménye nem emelkedik ki, a magyarországi könyvpiacra jó darabig szinte vetélytárs nélkül lehetett jelen: ez az alapja hosszú távú népszerűségének.

Ysenda Maxtone-Graham inkább látszik statisztikai hibának, mint valódi szerzőnek. Minden könyvét ugyanaz a kiadó és ugyanaz a fordító házaspár jegyzi: Micimackó Disney-verziójának kalandjait elmesélő, 20–30 oldalas képekönnyvekről van szó, az OSZK-katalógus többet is tartalmaz belőlük, mint az *Index*, összesen 210 darabot. Ezeknek az állítólagos szerzője volna Ysenda Maxtone-Graham, aki létező író, de a British Library csupán hét, a Library of Congress három könyvről tud, amelyek közül egyik sem micimackós. Ha a világhálón keressük Ysenda Maxtone-Graham és Winnie-the-Pooh kapcsolatát, a valós találatok szinte kizárólag a magyar könyvekre mutatnak. Minden bizonnyal vagy tévedésről, vagy tudatos szerzői jogi manőverről van szó, amely egyben a statisztika sebezhetőségére is rámutat.

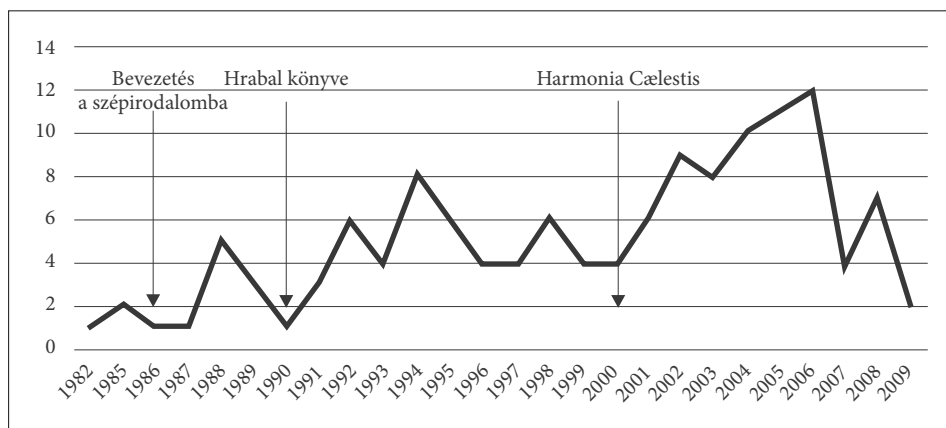
Most pedig kontrasztként nézzük meg a magyarról más nyelvekre fordított szerzők listájának első tíz helyezettjét (a Wikipédia-oldalak számát itt is feltüntettük).

	Név	IT(db)	Wiki
1.	KERTÉSZ Imre	231	82
2.	MÁRAI Sándor	219	43
3.	MOLNÁR Ferenc	129	35
4.	ESTERHÁZY Péter	125	32
5.	KONRÁD György	86	26
6.	NÁDAS Péter	76	26
7.	SZABÓ Magda	74	28
8.	KOSZTOLÁNYI Dezső	73	28
9.	JÓKAI Mór	56	31
10.	ÖRKÉNY István	52	24

A lista szemmel láthatóan minőségi irodalmat tartalmaz, és a próza erős fölényét mutatja. A drámát Molnár Ferenc és részben Örkény István képviseli, Kosztolányi fordításai között is a próza dominál. Az élmezőnyt a kortárs szerzők uralják: heten közülük az *Index* gyűjtési időszakának (1979–2009) a kortársai, bár ma már egyedül Nádas Péter él közülük. Hárman korábban hunytak el, de egyedül Jókai életműve huszadik század előtti.

Az egyes teljesítmények kínálnak némi további érdekességet. Kertész Imre vezető helyét joggal tulajdoníthatjuk a Nobel-díjnak: az elismerést követő első évben körülbelül ugyanannyi fordítást készítettek a munkáiból, mint addig összesen. Ugyanakkor a díj elnyerése időpontjában is már mintegy 50 fordítással rendelkezett, tehát a díj nélkül is mindenképp az élmezőnybe került volna. Márai Sándor fordítása csak évekkel a halála után, 1992-től kezdődött meg, majd az ezredfordulótól kezdve kapott komolyabb lendületet. A fordítás, a nemzetközi érdeklődés beindulásához, úgy tűnik, szükség van arra a mediális felületre, visszhangot verő környezetre, amelyet egy nemzeti kultúra intézményrendszere képes nyújtani: ennek hiányában az emigráns író nemcsak az ország, de a világ figyelmét sem képes magára irányítani.

Konrád György fordításaiban a rendszerváltást követő években látszik hirtelen megugrás: egyrészt az addig betiltott művek is megjelenhettek az első nyilvánosságban, másrészt megnyitak az irántuk érdeklődő új piacok, Kelet-Európa többi, frissen demokratizálódott országai. A „hosszú távú” klasszikusok iránt viszonylag egyenletes az igény, a kortársak fogadtatásában viszont jól látszik a meg-megugró érdeklődés, amelyet egy jelentős új publikáció vált ki.

2. ábra. Esterházy-fordítások

A magyar „kivitel” és „behozatal” közötti különbség rendkívül tanulságos. „Behozatali” listánk nem rosszabb az átlagnál: a német listát például Agatha Christie, a franciát Barbara Cartland vezeti. „Kiviteli” listánk azonban szinte meglepően magas minőséget képvisel: nincs benne lektúr, nincsenek másodvonalbeli, megtúrt műfajok. Úgy látszik, magyar gyártmányú szórakoztató irodalomra nincs szüksége a világnak: tőlünk éppen a legjobbat várják el, amit adni tudunk – mármint amit valóban át lehet adni rendkívüli fordítói nehézségek nélkül. Ha ez valóban csereüzlet lenne, akkor nagyon rosszul járnánk: mint az indiánok, akik a megélhetésüket biztosító földet adták el üveggyöngyökért. De szerencsére mi valójában nem adjuk oda Esterházyt és Kosztolányit: ők megmaradnak nekünk, ráadásul olyan eredetiségben, olyan kulturális beágyazottságban, amely mindenki más számára hozzáférhetetlen marad.

Ha ebből a vizsgálatból bármiféle tanulság levonható, az semmiképp sem a bezárkózás felé mutat. A kulturális minőség megtartásában egyáltalán nem az angolszász kultúra az „ellenfél”, éppen ellenkezőleg, ez a minőséghez vezető kulturális minták egyik legfontosabb forrása. Az „ellenfél” a kommersz kulturális dömping, amelynek nincs igazi nemzetisége, hiszen nincs kulturális beágyazottsága sem. A határok persze nem élesek és nem örökre megszabottak, de az jó teszt lehet, hogy van-e kedvünk újraolvasni egy könyvet. A legjobb Agatha Christie-ket például alighanem van, de azért nem mindegyiket. Courths-Mahlerből azért kell ilyen sok,

mert újraolvasni őket nincs miért, viszont ugyanaz a séma más nevekkal, másik díszletben fenn tudja tartani az izgalom illúzióját. Azért csak az illúzióját, mert az elvárások beteljesülése valójában garantált, és ez üzleti modellnek legalább olyan jó, mint poétikai modellnek. Ismert sémák újrakombinálásából építkezik, tökéletesen kiszámítható, sosem kényszerít újragondolni a világról alkotott elképzeléseinket, csak megerősíti fogyasztói szokásainkat. A sorozatgyártott egyedi mű eldobható, mert itt nem maga a mű az invenció, hanem a séma, az algoritmus. Az eldobhatóság mellett éppen arról lehet megismerni, hogy minden nehézség nélkül lefordítható: hiszen valójában nem tartozik sehová.